

Sissejuhatus

Käesolev dokument väljendab Eesti Arstiteadusüliõpilaste Seltsi (EAÜS) seisukohta puuetega inimeste õiguste suhtes.

Eesti sotsiaalkindlustusamet defineerib puuet kui pikaajalist väljakujunenud seisundit, mille korral esineb püsiva iseloomuga keha mistahes struktuuri puudulikkus või häire ja mille tõttu inimese toimetulek on tavaolukordades piiratud ning inimene vajab kõrvalabi ja/või abivahendeid. (1) Puue on seotud inimese terviseseisundi ja seda mõjutavate sotsiaalmajanduslike- ja keskkonna faktoritega.

Enam kui miljard inimest maailmas, mis on ligi 15% rahvastikust, elab mingit liiki puudega. Rohkem kui 200 miljonil inimesel on seejuures sügavad toimetulekuraskused. (2) Eestis on puuetega inimeste osakaal ligi 12% elanikkonnast ehk üle 157 000 inimese. (3) Puuetega inimeste arv on kasvamas, seda nii Eestis kui ka mujal maailmas. (2)

Kogu maailmas on probleemideks puuetega inimeste kehv ligipääs tervishoiule, madal haridustase, vähene osalus majanduses ja madal sissetulek. Need on suuresti tingitud puudega inimeste halvemast juurdepääsust tervishoiule, haridusele, tööturule, transpordile ja informatsioonile. (2)

Sisu

Puuetega inimeste materiaalne olukord on üldisest viletsam ning vaesusrisk kõrgem. Põhjuseks võib pidada kombinatsiooni puudest tingitud lisakulutustest, vähenenud võimalusest teenida sissetulekut ja vajadustele mittevastavast sotsiaalkaitsest. Sotsiaalhoolekande seadus sätestab vastutuse jagunemise sotsiaalteenuste osutamisel riigi ja kohalike omavalitsuste vahel. Ligi kolmandik puuetega inimestest elab üheliikmelises leibkonnas, mis tähendab, et sotsiaalteenustel (kõrvalabi igapäevaseks toimetulekuks, abi enesehooldusel, abi asjaajamisel ametiasutustes) on suur roll. Pakutavad teenused aga ei suuda katta puuetega inimeste tegelikke vajadusi ning kohalikud omavalitsused tõlgendavad seadusi erinevalt. See tähendab, et kohaliku tasandi sotsiaalteenuste kättesaadavus, kvaliteet ning maht sõltub Eestis puuetega inimeste elukohast ja suurel määral puudega inimese enda võimekusest taotleda vajalikke teuseid ning toetusi. Koguni kolmandiku täiskasvanud puuetega inimeste jaoks on teenuste kättesaamatuse põhjuseks infopuudus. Teenustele ligipääsetavuse määravad muuhulgas ühis- ja sotsiaaltranspordi kättesaadavus, tõlketeenus ja keskkonna kohandamine. Teenuste halva kättesaadavuse peamine põhjus on ebapiisav riiklik rahastamine. (4)

Puuetega inimeste keskmine haridustase on oluliselt madalam kui puueteta inimestel, mis on tingitud hariduse omandamisel esinevatest mitmesugustest takistustest. Kõigil haridusastmetel vajavad arendamist õppe kohandamine, personali oskused ning tugiteenuste kättesaadavus. (4)

Töötamine tagab puuetega inimestele lisaks paremale majanduslikule toimetulekule ka suurema iseseisvuse ning võimaluse eneseteostuseks. Eesti Töötukassa pakub tööandjatele abi puudega inimesele töökoha kohandamisel, erinevaid nõustamis- ja tugiteenuseid, palgatoetust ja sotsiaalmaksu soodustust, kuid nende valmisolek puuetega inimesi tööturule kaasata on jätkuvalt madal. (4)

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni puuetega inimeste õiguste konventsiooni (ÜRO PIK) neljas artikkel sätestab, et riik kohustub tagama ja edendama puuetega inimeste inimõigusi ja põhivabaduste täielikku teostamist ilma mis tahes diskrimineerimiseta puude alusel. Puuetega inimestega seotud otsustusprotsessides kohustub riik kaasama puuetega inimesi asjakohaste esindusorganisatsioonide kaudu. (4)

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 28 kohaselt on Eesti kodanikul õigus riigi abile vanaduse, töövõimetuse, toitjakaotuse ja puuduse korral. Puuetega inimesed on riigi ja kohalike omavalitsuste erilise hoole all. (5) Puuetega inimestele võrdsete võimaluste loomise standardreeglid, mis oli pikalt ainus terviklik puuetega inimeste õiguste riiklik strateegia, pärines aastast 2001 ja oli nii oma sisult kui ka vormilt vananenud. (4) Õnneks on toimunud liikumine paremuse poole ning puuetega inimeste valdkond on nüüd viidud Heaolu arengukava sisse, samuti on välja töötatud ka puudega inimesi toetav strateegia Eesti 2035 ja Euroopa Liit on võtnud vastu otsuse koostada uus Puuetega inimeste valdkonna strateegia, kuna praegune 2020. aastal lõpeb. (6)

Negatiivse mõjuga on võrdse kohtlemise seadus, mille muutmine paremuse poole taas pidurdus 2018. aastal. Seaduses on hetkel kahetasandiline hierarhia, mille kohaselt on laiem kaitse diskrimineerimise eest rahvuse, rassi või nahavärvuse tõttu ja aste madalam kaitse usutunnistuse, veendumuste, vanuse, puude või seksuaalse sättumuse alusel. (7) Madalam kaitse puudutab diskrimineerimisjuhtumeid hariduses, sotsiaalhoolekandes, tervishoius ja sotsiaalkindlustuses, avalikkusele pakutavate kaupade ja teenuste, sealhulgas eluaseme kättesaadavuses. (3) Tänapäev ei kohtle võrdse kohtlemise seadus puuetega inimesi võrdselt kõigiga, millele viitab ka ÜRO puuetega inimeste õiguste komitee. (8)

Eestis võib kohus määrata piiratud teovõimega isikule eestkostja. (9) Ehkki kehtiv seadus seab esikohale eestkostetava õigused, ei saa praktikas isiku õigusvõime ja teovõime teostamist ÜRO PIK-i artikkel 12 tähenduses kirjeldada kui inimõiguste keskse lähenemisega süsteemi. (4) Praegune süsteem võimaldab eestkostjal peale õiguste kättesaamist teha ilma eestkostetavaga läbiarutamist teda puudutavaid otsuseid, sealhulgas ka juriidilisi ja meditsiinilisi, mis ei taga autonoomsust. Parema süsteemi oleks toetatud otsustamise puhul, kus toetav osapool peab selgeks tegema antud olukorra ja võimalused puudega inimesele ning lõplik otsus on tema poolt.

Võrdõigusvolinikul lasub ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni järelevalve funktsioon. Puudega inimene saab pöörduda võrdõigusvoliniku poole, kuid 2019. aastast sätestati konventsiooni ellurakendamise sõltumatu järelvalve õiguskantslerile. (10) Kasvanud on nii inimeste teadlikkus kui võimaluse kasutamine pöörduda õiguskantsleri ja võrdõigusvoliniku poole oma probleemiga. (11)

Paljud ehitised (sealhulgas üldkasutatavad hooned), transpordisüsteemid ja teave pole kõigile juurdepääsetavad. Aruanded näitavad, et isegi riikides, kus juurdepääsetavus on sätestatud seadustes, on probleeme nende tagamisega. (2) Eesti Vabariigi põhiseadus sätestab, et igapähele, kes viibib seaduslikult Eestis, on õigus vabalt liikuda, elukohta valida ning vabalt saada üldiseks kasutamiseks levitatavat informatsiooni. (5)

Kahjuks on reaalsuses palju puudusi. Näiteks võrdse kohtlemise seadus ei käsitle puude tõttu kaupadele ja teenustele juurdepääsu takistusi diskrimineerimisena, mis tähendab, et puuetega inimesed ei saa pöörduda võrdõigusvoliniku juurde diskrimineerimise tuvastamiseks, näiteks ühistranspordi kasutamisel. Ühistranspordi seadus küll lubab toetada riigieelarvest puuetega isikute vedamiseks kohandatud ühissõidukite soetamist või ühissõidukite kohandamist puuetega isikute veoks, ent kohustuslik see pole. Näiteks on enamik maakonnaliinide bussidest ratastoolikasutajatele juurdepääsmatud. (4)

Samuti ei vasta kohalike omavalitsuste (KOV) poolt pakutavad teenused sageli puudega inimeste tegelikele vajadustele kättesaadavuse, mahtude ega sisu osas. (12) Abivahendi taotlemise protsess on keerukas ja aeganõudev, toetudes ebamõistlikus ulatuses bürokraatiale. Takistuseks on samuti kõrge omaosaluse määr sotsiaalteenuste eest tasumisel – KOV-i tasandil 48% ja riigi tasandil 13%. (3, 13) Ehitusseadustik sätestab, et ehitisele esitatavad nõuded hõlmavad asjakohasel juhul puudega inimeste erivajadusi. Praktikas on aga tekkinud ennist olukordi, kus uute ehitiste ja keskkondade rajamisel käsitleti varasema 2002. aasta määruse nõudeid soovituslike, mitte kohustuslikena. Õnneks on antud valdkonnas vajalikke muudatusi tehtud 2018. aastal kehtima hakanud uue määrusega, mis muudab nõuete järgimise kohustuslikuks. (14) Kahetsusväärne on ikkagi, et alati ei arvestata juurdepääsetavuse nõuetega uute avalikuks kasutuseks mõeldud ehitiste ja keskkondade rajamisel. (4) Eelnimetatud puudused on tihti pea ületamatuks takistusteks puudega inimestele iseseisval liikumisel ja orienteerumisel.

Isegi osalemisega valimistel on puuetega inimestel takistusi. Näiteks 2019. aasta kevadel toimunud Riigikogu ja Euroopa Parlamendi valimistel ei olnud kõik valimisjaoskonnad puuetega inimestele juurdepääsetavad. (15)

Eesti paistab Euroopas silma tervishoiu- ja hooldusteenustele kuluva väikese osakaaluga sisemajanduse kogutoodangust. Ravikindlustuse seadus ei taga kõigile puuetega tööealistele riiklikku ravikindlustust. Puuetega inimeste rahulolematust põhjustavad pikad ravijärjekorrad ja tervishoiuteenuste madal kättesaadavus maapiirkondades. Sellest omakorda tulenevad rahalised ja ajalised lisakulud. Tervishoiu- ja sotsiaalteenuste killustatus asetab puuetega inimeste lähedastele ebaproportsionaalselt suure hoolduskoormuse, samas ei ole ka hoolekandeasutustes tervishoiuteenused ühetaoliselt kättesaadavad. Puuetega patsientide kohtlemiseks haiglates puuduvad nii kohustuslikud kui ka soovituslikud juhendid. Puudub ühtne arusaam, kuidas ning millistel alustel piiratud teovõimega isikuid raviprotsessi kaasata, kuna otsustusvõime ja teadlik nõusolek pole piisavalt reguleeritud. Näiteks piiratud teovõimega isikute steriliseerimise regulatsioon ei rõhuta isiku tahte olulisust otsustamisel, mis on ebakõlas ÜRO PIK-i ja Eesti Vabariigi põhiseadusega. Probleeme esineb ka

levinumate raviskeemide järgimisega, kuna tihtipeale perearstidel puudub piisav isiklik kogemus haigusega ning kõrvaltoimete hindamisel ei kuulata puudega inimest. Selle probleemi lahendamiseks on loodud Euroopa Patsientide Foorumil algatus 5E. (16) Lisaks on ebapiisav seksuaalnõustamise teenus, mis arvestaks ka intellektipuudega inimeste vajadusi. Samuti puudub kompetents harvaesinevate haiguste osas ja järelikult sotsiaal- ja tervishoiu valdkonna teenused on kohati ebapiisavalt kättesaadavad. (4)

Seisukoht

EAÜS seisab selle eest, et tagada ja edendada puuetega inimeste inimõigusi ja põhivabaduste täielikku teostamist, nagu nõuab ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsioon. Sealjuures peame oluliseks diskrimineerimise vähendamist, mis raskendab nende osavõttu ühiskonnaelus, kvaliteetse hariduse omandamist ja töö leidmist. Selle tulemusena paraneb puuetega inimeste üldine heaolu ja tervis. Soovime, et kõik osapooled, sealhulgas valitsus ja puuetega inimestega seotud organisatsioonid, astuksid samme selleks, et puuetega inimestel oleks sobiv elukeskkond, rehabilitatsiooni- ja tugiteenused ning sotsiaalne toetus. Eesmärgiks on kaasav ühiskond, kus kõik saaksid elada tervislikku, turvalist ja väarikat elu.

EAÜS on seisukohal, et tuleks arendada rohkem puuetega inimesi kaasavat seadusandlust ja rakendada olemasolevaid seadusi. Muuta võrdse kohtlemise seadust, nii et puuetega inimesed oleksid diskrimineerimise eest kaitstud kõigis ühiskonnaelu valdkondades. Tasuks tõsisemalt kaaluda eestkosteliselt otsustamiselt üleminekut toetatud otsustamisele, et tagada inimeste autonoomsus.

Tuleks veel edasi arendada töövõimereformi rakendamise toetussüsteemi ning puuetega inimeste võimalusi tööturule vastava hariduse omandamiseks.

Oluline on kindlustada puuetega inimestele võrdne, vajadustele vastav ligipääs sotsiaalkaitsele, rakendades ühtset abivajaduse hindamise metoodikat ning sisulist järelevalvet kohalikes omavalitsustes. Tarvis on tagada puudega inimese juurdepääs ühiskondlikele asutustele ja kodule. Ühistranspordi seaduse peab viima vastavusse ÜRO PIK-iga, et ühistransport oleks ligipääsetav kõigile. See tagab liikumisvabaduse, vähendades terviseriske ja parandades tervisteenuste kättesaadavust.

Riik peab igale puudega inimesele tagama piisava riikliku ravikindlustuse. Tervishoiu- ja sotsiaalteenused peaks siduma ühtseks tervikuks, – puuetega patsiente tõhusalt toetavaks ja võimestavaks süsteemiks, ning välja töötama ühtse kasutajasõbraliku andmebaasi, kust puuetega inimestel oleks võimalus uurida oma puude, ravivõimaluste, toetuste ja kõige muu seonduva kohta ühest kohast. Tuleb toetada omaste hooldajate tugivõrgustiku kujunemist ja edendada nõustamist läbi märkimisväärse valdkonna rahastamise suurendamise. Tuleb luua juhendid puuetega patsientide käsitlemiseks haiglates ja teistes raviasutustes, et oleks ühtne arusaam, kuidas ning millistel alustel piiratud teovõimega isikuid raviprotsessi kaasata.

Viited

1) Sotsiaalkindlustusamet [Internet]. Puudega inimesele. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav:

<https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/puue-ja-hoolekanne/puudega-inimesele>

2) World Health Organisation [Internet]. 2011. World report on disability. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav:

https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44575/9789240685215_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y&ua=1

3) Habicht, A. Inimõiguste keskus [Internet]. Inimõigused Eestis 2020, 12. peatükk: Puuetega inimeste olukord. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav:

<https://humanrights.ee/materjalid/inimoigused-eestis-2020/puuetega-inimeste-olukord/>

4) Eesti puuetega inimeste koda [Internet]. Puuetega inimeste eluolu Eestis. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni täitmise variraport 2018. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav:

https://www.epikoda.ee/wp-content/uploads/2018/03/EPIK_variraport_webi.pdf

5) Riigi Teataja [Internet]. Eesti Vabariigi Põhiseadus. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav: <https://www.riigiteataja.ee/akt/633949>

6) Sotsiaalministeerium [Internet]. Heaolu arengukava 2016-2023. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav: <https://www.sm.ee/et/heaolu-arengukava-2016-2023>

7) Riigi Teataja [Internet]. Võrdse kohtlemise seadus. [kasutatud: 5. mai 2020] Kättesaadav:

<https://www.riigiteataja.ee/akt/126042017009>

8) OHCHR [Internet]. 2019. List of issues in relation to the initial report of Estonia. Convention on the Rights of Persons with Disabilities, [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav:

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fEST%2fO%2f1&Lang=en

9) Riigi Teataja [Internet]. Perekonnaseadus. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav: <https://www.riigiteataja.ee/akt/109052017029>

10) Õiguskantsler [Internet]. Puuetega inimeste õigused. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav: <https://www.oiguskantsler.ee/et/puuetega-inimeste-oigused>

11) Võrdse kohtlemise ja soolise võrdõiguslikkuse voliniku kantselei [Internet]. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav: <https://www.volinik.ee/>

12) Rasu, A [Internet]. 2017. Sotsiaalteenuste arendamine maakondades 2016–2020, Läänemaa Arenduskeskus. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav:

https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/eesmargid_ja_tegevused/Sotsiaalteenuste_ja_toetuste_andmeregister_STAR/Lisainfo/mak_analuus_toimetatud.pdf

13) Sotsiaalministeerium [Internet]. 2018. Erivajadusega inimeste poliitika põhimõtete ja abistamise kaasajastamise alusanalüüs. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav:

https://www.elvl.ee/documents/21189341/22306955/07_analyys_fin.pdf/4cee966c-97fa-4f82-ae1f-8ec167348146

14) Riigi Teataja [Internet]. Puudega inimeste erivajadustest tulenevad nõuded ehitisele. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav: <https://www.riigiteataja.ee/akt/131052018055>

15) Õiguskantsler [Internet]. 2019. Õiguskantsleri aastaülevaade 2018/2019. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav: <https://www.oiguskantsler.ee/ylevaade2019/>

16) European Patients Forum [Internet]. Patient Empowerment Campaign. [kasutatud 5. mai 2020]

Kättesaadav: <https://www.eu-patient.eu/whatwedo/campaign/PatientsprescribE/>